

Ігор КОЛЯДА,
Анастасія ІЩЕНКО

БОГДАН І ВАРВАРА ХАНЕНКИ:
ІСТОРІЯ КОХАННЯ,
В ЯКОМУ МИСТЕЦТВО БУЛО ПОНАД УСЕ

Ігор Коляда,
доктор історичних наук, професор
Анастасія Іщенко
(м. Київ)

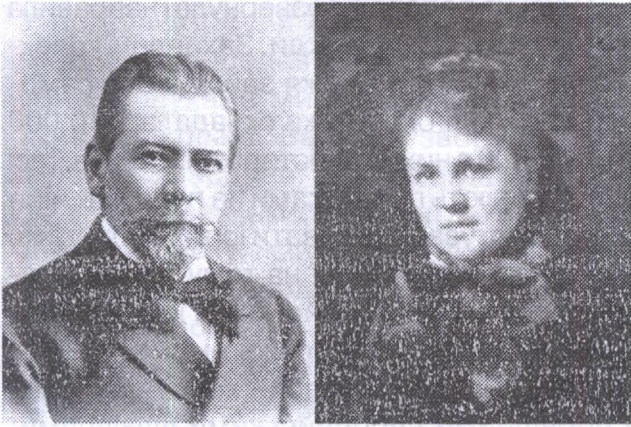
БОГДАН І ВАРВАРА ХАНЕНКИ: ІСТОРІЯ КОХАННЯ, В ЯКОМУ МИСТЕЦТВО БУЛО ПОНАД УСЕ (науково-популярний нарис)

*«Щире колекціонування – рідкісна справа, можливе лише за єдності: кохання, засобів і відповідального ставлення до справи»
(Микола Реріх)*

М'я святої великомучениці Варвари, яким нарекли дівчинку, що народилася 9 серпня 1852 року у колишній гетьманській столиці Глухові, у знаній родині козацького роду Терещенків, стало визначальним у її долі. Варвара Ханенко була старшою дитиною у родині Ніколи (Миколи) Артемовича Терещенка, який зажив слави не лише як «цукровий король», а як один з найвидатніших меценатів в Україні, адже за життя на добродійництво він витратив близько 5 мільйонів карбованців. За цю та свою благодійність від Варвари – Артемія Терещенка (малопримітний прикажчик у купця, що розбагатів на постачанні провіанту та корабельного лісу для флоту під час Кримської війни 1853–1856 рр.) отримав дворянський титул з правом передачі його нащадкам.

Величезний пласт пам'яті про неї – особистий, приватний план її життя: її дитячі і

юнацькі роки, виховання і навчання, почуття і захоплення – до сього дня залишається недоступним. Щодо цього ми не маємо жодних свідчень і документів. «Отримала домашнє виховання», «вихована в добрих традиціях благочестя» – так загально подаються дитинство та юність Варвари Ханенко в історичних публікаціях. Єдиний артефакт її юності, що зберігся в Музеї Ханенків – грубий том-конвюлют «Повного російсько-французького словника» 1867 року з монографією «В.Т.» – «Варвара Терещенко». «Ми не знаємо абсолютно точно багато чого з особистої історії Варвари Николівни і Богдана Івановича, оскільки в 1922, коли навесні вмирає Варвара, через тиждень або два виявляється, що зник архів. І тільки в 1927 році секретар вченої ради музею Сергій Гіляров написав в історичній довідці: існує легенда, що архів спалила на прохання самої Варвари її сестра Марія Іващенко», – пояснювала заступник гендиректора музею Ганна Рудик.

Богдан і Варвара Ханенки

Її зовнішні риси – напрочуд приємні риси обличчя, стиль вбрання та зачіска – усе, що складає зовнішню подобу, крізь яку промовляє душа і характер особистості. Все, що ми знаємо сьогодні про Варвару Ханенку, вінчав, по суті, єдиний відомий нам достеменно її образ – стара світлина з утраченого живописного портрету, написаного на рубежі століть російським художником Олексієм Харламовим.

Не меншою таємницею оповита й історія її знайомства та кохання.

Їй 22 роки. Йому 25. Він кандидат права, що закінчив юридичний факультет Московського університету та отримав чин колезького радника і, завдячуючи своїй наполегливості та професіоналізму, швидко просувався службовими східцями і на час їхнього знайомства виконував обов'язки мирового судді в Петербурзі.

Так, Варвару з козацького роду Терещенків, які уславилися благодійністю, меценатством, колекціонуванням, та Богдана, що народився 11 січня 1849 р. в с. Лотоки Суразького повіту Чернігівської губернії в родині колезького секретаря І.І.Ханенка – нащадка славнозвісного козацького роду Ханенків, до якого належали гетьман Правобережної України Михайло Степанович і його онук Микола Данилович – випускник Київської академії та Львівської братської школи, котрий служив у Генеральній військовій канцелярії і був ув'язнений разом

із гетьманом Павлом Полуботком у Петропавлівській фортеці, не могла не звести доля. Що могло поєднати цих двох молодих людей? Любов до мистецтва.

Родина Терещенків захоплювалася збиральницькою діяльністю. Їхня колекція складалася із визначних творів В.Боровиковського, Д.Левицького, І.Рєпіна, І.Айвазовського, І.Шишкіна, В.Верещагіна, М.Врубеля, А.Куїнджі, В.Поленова, В.Маковського та ін. Родинне захоплення мистецтвом сприяла тому, що і у цьому захопленні Варвара Терещенко не стала виключенням.

Особистість Богдана Ханенка сформувалась під впливом дядьків – Олександра Івановича та Михайла Івановича Ханенків. Олександр Іванович був рідкісно освіченою людиною, знавцем європейських мов, пристрасним бібліофілом, хранителем багатющого фамільного архіву, захоплювався минулим України, збирав стародруки. Михайло Іванович захоплювався історією України, опублікував ряд історичних джерел, серед яких важливе місце займали документи із сімейного архіву. Не менший вплив мало знайомство молодого адвоката Богдана Івановича Ханенка з Юрієм Васильовичем Дружиніним (четверги якого відвідував), братом відомого літератора, колекціонером і прихильником живопису. Це знайомство увело молодого українця в коло освіченої петербурзької громади. Він став постійним відвідувачем творчих вечірок у домі Дружиніна на Сергіївській вулиці, своєрідного гуртка літераторів і любителів мистецтва. Згодом Богдан Іванович згадував: «У Дружиніна щотижня, по четвергам, вечорами зустрічався я з Д.В.Григоровичем, секретарем Санкт-Петербурзького імператорського товариства заохочення мистецтв і з деякими іншими знайомими і поціновувачами мистецтва, і бесіди з ними про мистецтво, про виставки картин і художніх виробів надто захоплювали мене». Та і сама атмосфера Петербурга, Ермітаж, численні антикварні магазинчики не могли

не пробудити у його душі жвавий інтерес до образотворчого мистецтва. «Я досить близько зійшовся з пейзажистом Шишкіним, був у Крамського, зустрічався з Айвазовським, Ріццоні, Куїнджі ... Я зацікавився російським живописом, став відвідувати виставки картин, ходив в майстерні художників і почав придивлятися до їх робіт ... Переді мною відкривався новий світ, і з тих пір покликання моє визначилося, – я вже безповоротно взявся вивчати стародавній живопис і переконав себе збирати твори».

З таких родин вийшли і в такому культурному середовищі сформувалися ці молоді люди. Існують різні версії їхнього знайомства. За однією – майбутнє подружжя познайомилося у Москві, де на той час проживала родина Терещенків, оскільки Нікола Терещенко, батько Варвари, опікувався храмом св. Тетяни при Московському університеті, а Богдан в той час був студентом; за іншою – їхнє знайомство відбулося у Києві, куди приїздив уже петербурзький молодий адвокат Богдан Ханенко. Але як би там не було, їхнє весілля поклато початок не тільки міцному сімейному союзу, який тривав понад сорок років, але і назавжди об'єднав їх в любові до мистецтва. У цій любові Варвара стала натхненницею і надійною помічницею свого коханого чоловіка – Богдана Івановича.

Вони обвінчалися, коли Богдану виповнилось 25 років, а Варварі – 23. Здається, майбутнє сім'ї колекціонерів було їм вирішено. Одразу після весілля подружжя поїхало до Італії. Їх весільна мандрівка перетворилася на своєрідне знайомство з музеями, а також і придбанням творів які згодом увійдуть до їх майбутньої колекції. «Я одружився. І з дружиною їздив за кордон. По дорозі ми оглядали картинні галереї і музеї Відня, Венеції, Болоньї, Флоренції, Рима і Неаполя. Були щасливі дні. Все посміхалося нам кругом. І ми купили те, що нам зустрілося і сподобалося. До слова сказати, розуміючи тоді вельми мало в живопису, ми, однак, не помилилися і купили дуже порядні картини», – згадував пізніше Богдан Ханенко.

Весільна подорож розвернула і направила їхнє життя раз і назавжди. Захоплені колекціонуванням, подружжя займається самоосвітою. Їхня бібліотека складала з 10 000 томів, 3000 з них – про історію мистецтв. І всі вони рясніють позначками на полях, як ніби їх читач готувався здавати іспит. Подружжя отримували публікації на тему історії мистецтв і читали на італійському, німецькому, французькому, англійською мовами. Богдан Ханенко листувався і консультувався з провідними європейськими фахівцями: Вільгельмом Боде, Фредеріком Зарра; з питань археології Богдан вів активну переписку з Федором Вовком. Користувалися і послугами дилерів. Варвара писала одному такому фахівцю – знавцеві іконопису і теж колекціонерові І. Остроухову: «У мені горить пристрасть до колекціонування, і страшно шкода втратити дійсно хорошу річ».

У 1876 р. відбулася подія, яка докорінно змінила життя Богдана Івановича, – його було призначено членом Варшавського окружного суду. Молоде подружжя Ханенків переїхали до Варшави. Саме у варшавський період Богдан Ханенко перетворюється на «професійного» колекціонера. Богдан і Варвара живуть за кордоном, зав'язують стосунки з антикварами Відня, Мадрида, Рима, Берліна. За час перебування у Варшаві їхня колекція збільшилася майже наполовину. Вони купували полотна і предмети старовини, скульптури, вироби художньої промисловості, античної культури, мистецтво Близького і Далекого Сходу. Так з'явилися полотна з відомих європейських колекцій графа Бриля, принца Боргеса, консула Вебера та знаменитого віденського збирача картин Ганса Маккарта. З Варшави подружжя відвідують знамениті аукціони і магазини європейських столиць, регулярно виїжджаючи на аукціони до Відня, Мадриду, Риму, Берліну та купуючи полотна і предмети старовини, скульптури, вироби художньої промисловості, античної культури, мистецтво Близького і Далекого Сходу.

У подружжя були свої переваги у колекціонуванні шедеврів. Богдан Ханенко любив вишукане мистецтво, високохудожнє, геніальне. Варвару зворушувало самотутнє, народне. Якщо Богдан колекціонував мейсенський фарфор, то Варвара любила кераміку, майоліки. Чоловік любив італійський і голландський живопис епохи найбільших досягнень, а Варвара – ікони: «Я відчуваю їх красу і отримую, дивлячись на них, справжнє задоволення, це для мене ціле одкровення». В одному із листів вона писала такому фахівцю – знавцеві іконопису і теж колекціонерові І. Остроухову: «У мені горить пристрасть до колекціонування, і страшно шкода втратити дійсно хорошу річ». А далі Варвара просить зберегти в таємниці ціни, за які вона купує ікони, тому як Богдан Ханенко може «посварити мене за таке марнотратство і буде тисячу разів прав».

Коли Богдан вийшов у відставку (1881 рік), Ханенки переїхали до Києва. При цьому під час переїзду подружжю для перевезення картин знадобилося половину вагона. Так, 1882 року «в Либідській міста Києва ділянці на Терещенківській вулиці під № 15», як зазначалося в документах, виріс особняк у стилі ренесансного італійського палацо, з ліпним родовим гербом Ханенків на фасаді другого поверху, між першим і другим вікнами. Архітекти Мельцер (екстер'єр) та Марконі (інтер'єр) лише виконували бажання замовника. Музей було задумано як низку зал з окремими етноісторичними стилізаціями. Наприклад, «Зелений кабінет», де розміщувалася середньовічна частина колекції, був псевдоготичного стилю з італійським каміном XV століття (придбаний у антиквара Сімонетті, він, за легендою, належав герцогам Урбінським), над каміном – намет із зірчастих полив'яних кахель, два крісла з італійського костелу XV століття, відповідно дібрані шафи-вітрини та стінне оббиття. «Червона вітальня» була своєрідною оправою для малярських творів доби Ренесансу.

«Дельфтська їдальня» імітувала голландський будинок XVII століття: з вітражами у вікнах, виробами дельфтського фаянсу на стінах, високими дубовими панелями. До речі, у цій залі на стелі М.Врубель намалював один з трьох гербів Ханенків. «Золотий кабінет» репрезентував епоху Людовіка XIV: свічада певної форми, європейські меблі XVII століття, золоте ліплення, мармурові скульптури – погруддя Марії Антуанетти роботи Буазо та «Амури, що борються за серце» Гудона, дві вітрини із саксонською порцеляною, а як тло – чотири шпалери брюссельської мануфактури на тему подвигів Дон Кіхота. У «Кабінеті карельської берези» меблі й мистецькі твори представляли добу російського класицизму. Вестибюль і сходи – у стилі Ренесансу, і навіть невеликий простір під сходами був оздоблений під «Лицарську залу».

У Києві Богдан Ханенко став досить відомою особистістю як у фінансових, так і у торговельних колах. У 1896 році він обійняв посаду керуючого в «Товаристві заводів братів Терещенків» і поступово відмовився від адвокатської діяльності. За два роки були облаштовані внутрішні інтер'єри розкішного особняка в стилі італійського Ренесансу, який вже спочатку замислювався як музей: тримати колекцію творів мистецтва під замком подружжя вважали блюзнірством.

Богдан і Варвара Ханенко не мали дітей, тому всі свої сили, любов і турботу вони проявили по відношенню до майбутнього музею. Подружжя буквально жило їм, поповнювали колекцію новими творами, облаштовуючи інтер'єр будинку так, як вимагав того їх Музей (саме так, з великої літери, подружжя завжди писало про справу всього свого життя).

Предметом особливої турботи Варвари Ханенко було поповнення колекції Музею російськими та українськими іконами. Їх, за підрахунками дослідників, було в колек-

ції близько 70 (велика частина цих ікон на сьогоднішній день належить різним музеям України). Зібрання ікон в музеї невелике, але дуже цінне. Найбільш ранні датуються XIII століттям. А перлиною світового рівня є «Спас зятяте Око» XVI століття. Варвара дуже любила іконопис. Але чоловік не поділяв її пристрасті, і жінка змушена була обманювати, мовляв, гроші їй потрібні на наряди. Благо чоловік не помічав, що вона місяцями носить старий капелюшок. У листі своєму другові художнику Остроухову (теж збирачеві іконопису) Варвара писала: «Почекай кілька днів, я зберу грошей на сукні і віддам тобі за ікони».

У наступні роки Ханенки закупили на аукціонах твори з престижних збірок графа Паара, кардинала Феті і принца Боргезе (зокрема, диптих нідерландського мистця «Поклоніння волхвів»), абата Піррі («Мадонну з немовлям» Перуджіно, «Мадонну з немовлям та янголами» школи Боттічеллі), герцогів де ла Вердура та де Камастро – в Римі, консула Вебера (зокрема «Портрет інфанти Маргарити» Веласкеса) – в Берліні, Борго де Бальзано – у Флоренції, Ганса Маккарта – у Відні та інших. Богдан Ханенко не нехтував можливості пошуків старовинних творів по закинутих італійських монастирях.

1896 року подружжя видало каталог своєї збірки «Собрание картин итальянской, фламандской, испанской и других художественных школ» (друге видання – 1899 р.). 1908 року полотна їхньої колекції мали успіх на виставці творів з палаців та приватних збірок, організованої часописом «Старые годы» в Києві та Петербурзі. Вони привернули до себе увагу знавців, шанувальників мистецтва. Окремі твори київських колекціонерів увів до своєї фундаментальної праці з історії голландського мистецтва К.Гофстед де Гроот, їх було анотовано в брюссельському виданні, присвяченому вищеназваній виставці.

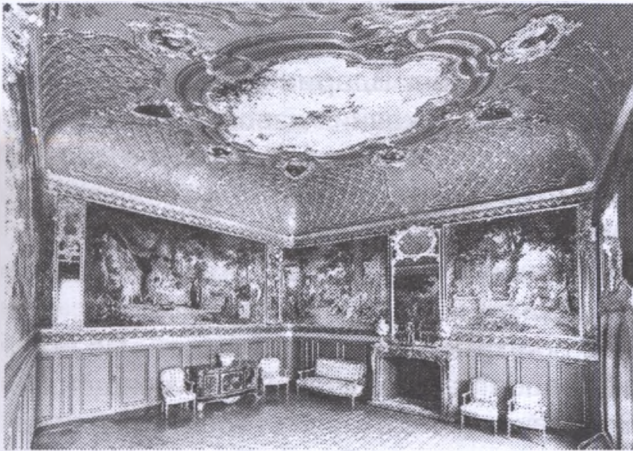
З колекцією були добре обізнані й не

раз консультували Ханенків такі іноземні фахівці, як Бредіус, Фридлендер, Гроот, Боде – директор Берлінського музею. Зали музею, книгозбірня з питань образотворчого мистецтва (налічувала понад 2,5 тисячі одиниць) приймали дедалі більше зацікавлених відвідувачів.

Уже в перші роки колекціонування Ханенки знали, що подарують свою збірку співвітчизникам. Така була їхня громадянська позиція. Яскраво ілюструють її слова з виступу Богдана Ханенка на церемонії освячення Київського художньо-промислового та наукового музею: «Мати, наприклад, картину Тиціана чи грецький мармур V століття й не показувати ці речі – те саме, що привласнити собі одному неопубліковані твори Пушкіна, Гете або Шекспіра. Творіння геніїв своєю суттю не повинні належати тільки тим, хто ними володіє».

Музей зарубіжного мистецтва – найулюбленіше, але не єдине дитя Ханенків. 1896 року з ініціативи Богдана Ханенка було створене Товариство торговельних шкіл. Ставши його головою, він переконав Державну скарбницю, міську владу, а також заможних буржуа (насамперед – тестя) в доконечній потребі фінансувати навчальні заклади, які готуватимуть економістів. Чоловіча торговельна школа була відкрита в Києві вже через кілька місяців після заснування Товариства, а перша в Росії жіноча – 1899 року.

Жіночій освіті Богдан Ханенко приділяв особливу увагу (створив Фонд дамського комітету), вважав за важливе поряд з бухгалтерською справою навчати дівчат «практичного хатнього господарства», вміння ощадливо вести родинне господарство. За цю діяльність Б.Ханенку було дано чин дійсного статського радника. Особисто Варварі Николівні належав маєток Оленівка теперішнього Фастівського району, де вона заснувала мануфактурні майстерні, куди «після закінчення загальної школи дівчата вступають до школи домоводства, в якій протягом двох років навчаються ткацького ремесла.

**Національний музей мистецтв
імені Богдана та Варвари Ханенків**

Після закінчення курсу кожна учениця отримує безкоштовно ткацький верстат з усіма до нього речами ... ». «Хлопчики після закінчення курсу в народній загальноосвітній школі надходять в столярну майстерню, в якій навчаються ... протягом трьох років, після закінчення курсу кожен учень отримує повний комплект столярних інструментів, матеріали для роботи і ... допомогу по збуту виробів».

Варвара Николівна особисто дбала як про якість продукції, запрошуючи до співпраці відомих художників, так і про збут творів народних майстрів. Для цього вона відкриває спеціальний магазин в Лондоні, де продавалися килими і тканини Оленівської майстерні та інших регіонів. Крім того, Варвара Николівна організувала Київське кустарне товариство (скромно відмовившись при цьому від посади керівника), яке підтримувало майстрів гончарства, ткацтва та вишивки.

Завдяки дивовижній енергії Б.Ханенка, який подолав усі труднощі, будівництво музею йшло успішно. Першого квітня 1899 року відбулося урочисте відкриття виставки та освячення будинку. В серпні цього ж року музей, хоч і в незавершеному приміщенні, прийняв перших відвідувачів, які мали можливість ознайомитися з археологічними колекціями: від стародавнього кам'яного віку – до епохи Київської Русі. Було від-

значено, що трудами Богдана Ханенка та Вікентія Хвойки відкрито новий музей, який відіграє важливу роль для тих, хто займається розробкою археологічних проблем. Надзвичайно цікаву промову виголосив Богдан Іванович у день офіційного відкриття музею 30 грудня 1904 року. Захоплення викликає його чітке уявлення про завдання музею в експонуванні та популяризації експонатів. Важливу роль він відводив необхідності реставраційних робіт.

Богдан Іванович продумав, як забезпечити майбутнє сімейної колекції. Щоб Музей не залежав від зовнішніх обставин, він створює джерело його фінансування в майбутньому – зводить біля будівлі Музею прибутковий будинок в сім поверхів з ліфтом. Здача в оренду квартир в цьому будинку повинна була забезпечувати потреби колекції.

Мріючи про власний музей, Богдан Іванович займався і організацією міського загальнодоступного музею, якого в той час в Києві ще не було. Ідея створити публічний музей в Києві озвучувалася в 1880-х роках, але тільки в 1904 р., завдяки невтомній енергії Богдана Івановича і значній проробленій ним роботі, був відкритий художньо-промисловий і науковий музей імені Государя Імператора Миколи Олександровича (тепер – Національний художній музей Україна), зібрання якого склали подаровані музею окремі твори та цілі колекції меценатів. Серед яких: родина Терещенків, В. Хвойка, А. Бобринського, В. Тарновського. Самі Ханенки передали в дар унікальне зібрання предметів старовини. Крім того, Богдан Іванович заповідав передати після своєї смерті весь готівковий капітал сім'ї на потреби музею. Цей музей для подружжя Ханенків також мав особливе значення, в якійсь мірі встиг стати рідним. Про це свідчить останнє дослідження Н.І.Корнієнко: в 1911 р Варвара Николівна подарувала музею ікону св. вмч. Варвари, як би закликаю-

чи допомогу своєї небесної покровительки і на цей їхній сімейний проект.

Загальновідомі були здобутки Ханенків і в царині опіки над археологічними дослідженнями. Вони фінансували археологічні розкопки на Київщині. Найцінніші знахідки популяризували в шести випусках збірників «Древностей русских» та «Древностей Приднепровья» (1899–1907) – розкішних виданнях зі вступними статтями й великою кількістю світлин. А в 1911–1913 роках подружжя видало альбом автотипій експонатів з античного відділу свого музею (речей, знайдених під час субсидованих ними розкопів у Причорномор'ї).

Сприятливі кліматичні умови, родючі землі південно-східного Поділля на протязі тривалого часу приваблювали бажаючих зайнятись сільським господарством. Тому не випадково Богдан Іванович та Варвара Ніколівна Ханенки, маючи маєток та 4060 десятин землі в Черкаському, Чигиринському та Васильківському повітах Київській губернії, придбали на Поділлі в Балтському та Гайсинському уїзді 3700 десятин землі.

Навоколишні землі сіл Могильного, Мощенного та Сапково, що належали Звіславу Підгорському та господарство Ідаполь барона Урія Осиповича Гінзбурга були придбані у власність теж Ханенками. Село Могильне на той час було одним з найбільших сіл Хущуватської волості. Ось що повідомляють архівні матеріали: «Могильна село (належить Б.І.Ханенко). Дворів 605, жителів 3234. знаходиться в 3 стані 14 урядницької діляниці в 2 діляниці судово-мирового посередника і в 3 судового слідчого. Відстань від повітового містечка Гайсин 78 верст. Місцезнаходження волосного правління (куди адресується кореспонденція) – містечко Хашевато, 8 верст. Найближча земська станція – м. Хашевато (8 верст). Найближча залізнично-дорожня станція Умань – 55 верст і Мощенна (3 версти). У згаданому селі знаходиться одна православна церква, церковно-парафіяльна школа та цукровий завод».

Березневий день 1904 року був теплим, гарним. Відчувалося наближення пори польових робіт. Вдарив один із п'яти рівновеликих церковних дзвонів, який важив п'ять пудів. З дзвіниці храму було далеко чути його тугий бас. Мешканці села знали, що оповіщають про збори громади села. Впоравшись по господарству, поспішали до церкви на зустріч з «госпожою», яка має приїхати аж із самого Києва. По обіді зібралось багато люду. Поруч священика Волковинського стояли староста та найзможливіші мешканці Прокіп Єжелік і Микита Татунько. Одягнуті вони були в святкові свити та добрі юхтові чоботи. Неподалік перешіптувались менш заможні та сільська біднота в старенькому, але чистому одязі. Почулося: «Їдуть! Їдуть!» Біля входу на подвір'я храму візник зупинив бричку, на якій сиділа немолода, але досить гарна жінка в чудовому вбранні. Чоловіки зняли капелюхи, жінки та діти вклонилися. Отець Волковинський подав руку прибулій, вона, трохи вклонившись, поцілувала її. Після взаємних привітань, Варвара Ніколівна відвідала храм Покрови Пресвятої Богородиці, церковнопарафіяльну школу у супроводі священика та диякона. Гостя була захоплена майстерністю шкільного дитячого хору, який під керівництвом Волковинського виконав українські народні пісні та релігійні піснопіви. Дізнавшись, що школа не може охопити навчанням усіх бажаючих вчитися, Варвара Ніколівна пообіцяла допомогти. І от перед новим навчальним роком школа отримала зошити, підручники, необхідне обладнання та 1000 рублів на інші шкільні потреби. Це дозволило ще біля ста учням сісти за шкільні парти.

Після зустрічі з мешканцями села та відвідування церковнопарафіяльної школи Варвара Ханенко почала оглядати господарство Ідаполь, яке знаходилось за три верстви від Могильного. Вісімдесятичотирьохрічна Параска Паламарчук згадувала:

«Якось тато наш прийшов з роботи (він працював на волонні) і повідомив, що взавтра до нас завітає Варвара Николівна. Ми не знали, хто вона, тому тато пояснив, що це буде наша нова хазяйка, про яку говорять, що вона добра і порядна людина. Наступного дня керуючий господарством Кирило Наконечний наказав причепурити свої помешкання та навести в господарстві лад. Довго не довелось чекати. По обіді заїхала на подвір'я бричка, запряжена в пару добрих коней. Всі, хто міг, прийшли на зустріч з Варварою Николівною. Навіть прийшла моя старенька бабуся Лукера. Нам було приємно бачити таку гарну й лагідну жінку. Дружини службовців цукрового заводу теж були барині, але не такі. Ми, дітлахи, стояли осторонь. Пані підійшла до нас, запитала наші імена, чи відвідуємо школу. Ми відповіли, що інколи пропускаємо заняття, бо далека відстань. Варвара Николівна дала нам по монеті і порадила вчитися. Така мені випала доля, що я багато років могла спілкуватись з хазяйкою, так як працювала в її маєтку».

В Ідаполі Варвара Ханенко оглянула довгі глинобитні будівлі (бараки) під солом'яним дахом, що місцями протікали, в яких мешкали працівники. Кожна сім'я мала там одну-дві кімнати. Поряд – конюшня та волоння. Тараса Білоконя називали «отаманом» – це щось на зразок бригадира, тому він дбав, щоб скотина була доглянута, адже це було основне тягло в господарстві. На подвір'ї – примітивні знаряддя праці – рала, котки, лопати-віялки, дерев'яні плуги. І це в той час, коли у її маєтках в Київській губернії вже застосовувались металеві плуги, сіялки, кінні косарки заводського виробництва, парові молотарки. Варвара Николівна зрозуміла, що господарство необхідно модернізувати. Перед від'їздом нова власниця порадила Кирилу Наконечному забезпечити підвіз дітей до школи.

В кінці XIX століття на Могильненському цукровому заводі була здійснена реконструкція. Виробнича потужність заводу значно зросла. Але економічна криза 1900–1903 рр. змусила багатьох власників

продавати або здавати в оренду свої підприємства. Не обминула криза і Могильненський цукровий завод. Керуючий заводом (директор) Георгій Марицевич Маркерт ще до приїзду Варвари Ханенко підготував всі необхідні папери, що стосувалися оренди заводу Ханенками. По приїзді Варвара Николівна в супроводі головного інженера Наума Герберта ознайомила з підприємством, з працівниками та їхнім помешканням. Аж потім – з керівництвом та службовцями. Запевнила, що ніяких кадрових змін не буде. Після цього відправилась на потяг до залізничної станції Мощена, що знаходилась за три верстви на північ від села.

Восени почалось будівництво господарських та житлових приміщень садиби Ханенко в «Кубково», на узліссі біля села Мощена. Богдан Іванович та Варвара Николівна значно фінансово допомогли будівництву чотирикласної школи в цьому селі.

Згодом поряд із Сальківським цукровим заводом успішно почалось будівництво складських, житлових та господарських приміщень, які теж були власністю Ханенків.

Влітку цього ж року Варвара Ханенко знову прибула до села, але не сама, а з будівельниками. Приготували місце для спорудження будинку за проектом відомого київського архітектора Василя Кричевського. Місцевий цегельний завод та лісопильня, які тепер належали Ханенкам, повністю забезпечували будівельним матеріалом.

Будівництво йшло успішно. Багато мешканців села знайшли собі підзарботок. Пройшло небагато часу і в селі закрасувалась чудова споруда. На фасаді та в інтер'єрі будинку було використано кераміку і майоліку Миргородської керамічної школи. В оформленні і розписах кімнат використані мотиви та орнамент українського народного мистецтва.

Поряд було побудовано помешкання для Богдана Мар'яновича Понятовського, керуючого господарством. Неподалік – волоння, конюшня, складські приміщення, подвір'я

для сільськогосподарського інвентарю та декілька житлових будинків.

Було також споруджено складське приміщення на станції Мощенна, яке і до нині знаходиться в хорошому стані. До цукрового заводу підведено залізничну колію. В селі закладено чудовий фруктовий сад та виноградник. І зараз столітні осокори, що ростуть біля помешкання Петра Поплавського, нагадують нам про ці сторінки історії.

25 червня 1908 року в селі Могильному під сп в церковного хору, яким керував диакон Кандровський, священик місцевого храму А.В.Волковинський освятив садибу Варвари та Богдана Ханенків. Біля входу до будинку Богдан Мар'янович Понятовський зустрів хлібом-сіллю господарів, а також Михайла Ханенка, сільського старосту та старшину Хашуватської волосної управи та інших. В гостинній відбувся святковий обід, після якого гостей ознайомили із садибою. Будинок складався із просторих кімнат з електричним освітленням. Так, як Ханенки – знавці мистецтва, то деякі художні твори з їхніх колекцій прикрашали кімнати нової садиби. Серед них: картина Федора Сошенка, брата Івана Сошенка – відомого художника, що посприяв викупу Тараса Шевченка з кріпацтва. Ця картина дивом збереглася до нашого часу. Декілька років тому її було передано до Київського Національного музею Тараса Шевченка.

Богдану Івановичу захотілось побувати в господарстві Ідаполь, про яке багато розповідала дружина. Від'їхав за село і був вражений красою: обабіч дороги налите колосся ніби просилося до збирання. Неподалік в невеликому вибалку, що тягнувся на південь до Єжеличиного яру, колись ріс очерг та була моква. Тепер широка гребля перетнула цей вибалок, утворивши чудовий ставок, на якому плавала свійська птиця. Навколо ставу росли молоді, але крислаті верби, спустивши до води свої крони, ніби вітаючи проїжджаючих. По долині паслася

Особняк і музей Ханенків

череда корів та отара овець, за якою нагляддав пастух. Ген-ген виднівся ліс Байрак [5]. Усі, хто був вільний від роботи, юрбою вийшли назустріч. Великі зміни відбулися в господарстві від першого знайомства Варвари Ханенко з ним. Житлові помешкання та господарські будівлі вже були покриті бляхою, все знаряддя знаходилося під навісом. На подвір'ї було вирито глибоку криницю з чистою та смачною прохолодною водою. З'явилося декілька житлових цегляних будинків. Поряд – скирти соломи та сіна.

Майже щороку подружжя Ханенків навідувалося до маєтку, щоб відпочити від міської метушні. Часто з ними приїздили їхні друзі. Вікентій Хвойка, вчений, дослідник Трипільської культури, напевно, і гадки не мав, що пройдуть роки і на околиці села Могильного, де він бував, археологи знайдуть унікальні поселення цієї епохи. Микола Омелянович Макаренко, один з найвидатніших музеєзнавців, Г.К.Лукомський, блискучий мистецтвознавець, художник, краєзнавець, той же самий Василь Кричевський, відомий архітектор, часто збиралися в гостинній, обмінювалися враженнями. Вони також займалися дослідженнями, навіть, склали карту, на якій були відмічені всі джерела. Полюбляли пити воду з джерела Ватаржанка і тому записали про нього декілька легенд,

*Фамільний герб Ханенків
на фасаді будівлі музею*

що почули від мешканців села. Після відпочинку Богдан Іванович відбував на службу до Балти, гості – до Києва, а Варвара Ніколівна залишалась вести господарські справи.

На початку ХХ ст. великої популярності та поширення набули аматорські театральні трупи, гуртки та групи. Вони діяли в багатьох містах, містечках і, навіть, селах. Шукаючи кращої долі, приїхав до села Могильного з Вінниччини Родіон Софронович Кравченко. Влаштувався на роботу на цукровий завод. Маючи природне акторське обдарування, він у 1912 р. організував при цукровому заводі любительську театральну трупу. До неї Родіон Кравченко відбирав службовців цукрового заводу, обдаровану сільську молодь, однак їм не вистачало коштів на декорації та костюми. Ініціатива ентузіаста не полишилась поза увагою Варвари Ніколівни. Разом з Родіоном Софроновичем вона негайно відправилась до Києва, де Р.С.Кравченко мав можливість поспілкуватися з відомими акторами та режисерами Марком Кропивницьким і Миколою Садовським. Творче спілкування з корифеями українського театру стало у неабиякій нагоді режисеру-аматору. Театральні костюми, що привезла Варвара Ніколівна, нічим не

відрізнялись від столичних. І надалі вона постійно опікувалась театром, часто була на репетиціях. Під час репетицій приходило багато глядачів з робітничих та селянських родин. Вони, зрозуміло, заважали і їх не впускали до приміщення. Тоді Варвара Ніколівна порадила зібрати усіх зацікавлених і створити щось на зразок студії. До її складу ввійшло понад двадцять юнаків та дівчат. Серед них – Дмитро Коречний, Кирило Демченко, Маня Лабезник та інші. Вони брали участь у масових сценах, а згодом одержували і більш відповідальні ролі. Сільські активісти, створюючи образи героїв п'єс, прагнули глибоко проникнути у роль і для цього багато читали, підвищуючи свій освітній та культурний рівень. Збиралися на репетиції майже щовечора, всім хотілося якнайшвидше вийти на сцену, адже це буде їх перший виступ. Родіон Софронович отримав дозвіл від начальства і повідомив радісну та хвилюючу звістку про те, що незабаром глядачі побачать комедію в п'яти діях «Розбиті надії» Г.І.Грушевського. Афішу було надруковано в повітовому містечку Гайсин в друкарні Наума Вайсмана, в якій було зазначено дійові особи. Серед них: Омелько – Кравченко Р. С., Петро – Бачинський К., Настя – Грозіцька А., Дячиха – Лабезник М., Васька – Колеснікова Н., Тарас – Коречний Д., Грига – Демченко К., Клим – Радіонов А., Василь – Паламарчук Т., Устя – Кравченко Н.

При цукровому заводі було підготовлено приміщення з електричним освітленням. Вистава – платна. Перший ряд – 1 р. 50 к., другий ряд – 1 р. 25 к., третій ряд – 1 р., четвертий ряд – 90 коп., решта – по 30 коп., галера – 20 коп. Тут же був буфет з, як написано в афіші, «всевозможними яствами и спиртними напитками». По закінченні – розваги: «Акомпонировать и во время антрактов будет играть оркестр бальной музыки под управлением Гершка Неймана».

Це той Гершко, що декілька років грав на скрипці в одному з ресторанів Одеси, але обставини змусили його поміняти Одесу на містечко Хащувате. Вистава відбулась, як зазначалося «Во вторник 27 марта 1912 года в 7 часов вечера». Кошти пішли на пожертву Гайсинському дитячому притулку. Багато мешканців села чи не вперше побачили театральний виступ. Актори-аматори показали театральне дійство, що супроводжувалось танцями та співом хору, з високою сценічною майстерністю. У свій час виконавиця головних ролей Грозіцька Анастасія Софронівна розповідала, що після виступу на сцену принесли цілий кошик квітів. То було визнання великого успіху колективу, а також подяка Варварі Ханенко. З часом мінялись актори-аматори, але незмінний і невтомний Родіон Софроневич Кравченко все готував нові вистави. Колектив здійснив гастролі на сценах Саврані, Хащуватого, Гайсина. Але найбільше полюбили виступати в своєму рідному селі Могильному. Серед їхнього репертуару були найулюбленіші глядачам п'єси «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Невольник» Т. Шевченка, «Мартин Боруля» І. Тобілевича та інші.

Початок минулого століття відзначений зростанням шкільної мережі. Це були, головним чином, початкові світські та церковно-парафіяльні школи. Але, навіть, така освіта не всім була доступною. Майже двадцять відсотків дітей не мали можливості навчатись. У центрі села Могильного 1910 року розпочалось будівництво чотирьохкласної земської школи, але на її завершення бракувало коштів. Подружжя Ханенків допомогли будівельними матеріалами та коштами, виділивши 3000 карбованців. В 1913 році майже 300 дітей сіли за парти новозбудованої школи. Фактично, було збудовано цілий, якби сьогодні назвали, навчально-виробничий комплекс.

Крім школи, поряд – майстерня, де дівчатка навчались рукоділлю та ткацтву, хлопчики – столярній справі. При школі працювали вечірні класи, в яких дорослі мали можливість навчатись грамоти. Колишній учень земської школи Петро Орехтович Пономарчук згадував: «Варвара Ханенко часто навідувалась до школи, цікавилась умовами навчання, харчуванням, адже продуктами їдальню забезпечувала вона. А одного разу привезла багато книг. Так при школі почала діяти бібліотека, послугами якої користувались не тільки учні, а всі бажаючі. Під час канікул учні побували в Києві та «Софії» Уманській і це за кошти Ханенків. Мені зараз вісімдесят, але я пам'ятаю Варвару Ханенко – не високу на зріст, гарну, лагідну, з тихою приємною мовою, в гарному вбранні».

Та от для подружжя настали тяжкі роки випробувань. Перша світова війна. Загроза воєнних дій та окупації Києва. Подружжя вирішує усе найцінніше з колекції, яку напередодні було визнано одну з найкращих приватних зібрань, передати на збереження до Московського історичного музею до кращих часів. На початку 1916 року Богдан Іванович тяжко захворів. Лікарі виявили капілярний бронхіт, який затягнувся на тривалий час і приносив хворому тяжкі страждання. Прагнучи узабезпечити долю справи усього свого життя – колекцію зібрань творів мистецтва – та подбати про люблячу дружину, яка ніколи не була «дружиною при чоловіку», як це було прийнято на той час, а упродовж 40 років була вірною соратницею та помічницею у всіх його справах, Б. Ханенко 26 листопада 1916 року склав заповіт, згідно з яким колекція зарубіжного мистецтва дарувалася Києву, а також просить дружину, Варвару Ханенко, приєднати до цього дару її частину зібрання і переобладнати їх приватний будинок в публічний музей. 10 квітня 1917 року спадкодавець у присутності М. Біляшівського та В. Кричевського підтвердив свою волю, застерігаю-

чи, що його дружина Варвара Миколаївна мала залишитися довічним розпорядником колекції й будинку і повинна закінчити справу їхнього життя – підготувати збірку до перетворення її на міський музей. 26 травня (8 червня) 1917 року її «Богдаша» або «Басі», як вона ніжно його називала у листах до рідних, не стало. І от, у вир подій, які з неймовірною швидкістю закрутили карусель долі, на плечі цієї вже немолодої жінки упав весь тягар відповідальності за «люблячий музей як своє дитя, якому віддано було стільки років життя». Революція, падіння столітньої імперії, у Києві одна влада змінює іншу, гарматні обстріли, хаос, грабунки і бандитизм, націоналізація, висилення з власного помешкання, а ця 65-річна жінка, виявляє мужність та стійкість, якими незавжди може похизуватись й чоловік, відмовляється від пропозиції полишити Київ, разом з колекцією переїхати до Європи і там, в повазі і ні в чому не потребуючи, створити музей мистецтва імені Ханенків, з жертвовною самовіданністю прагне виконати останню волю свого коханого – музейну колекцію, зібрану ними удвох упродовж життя, зробити надбанням усього українського народу, частиною якого вони себе вважали. 15 грудня 1918 року вона склала заяву до щойно створеної Української Академії наук з проханням прийняти від неї в дар пам'ятки мистецтва, бібліотеку та будівлю музею.

Революційне лихоліття, з його голодом, безгрошів'ям, нервовими потрясіннями, підступні хвороби жінки немолодого віку зробили свою справу: одна із найзаможніших українок, донька мільйонера, померла без копійки за душею, полишила цей суєтний світ, відійшовши у вічність 7 травня 1922 року. І ховали її не ті люди, яким протягом життя допомагало подружжя Ханенків щедрою рукою, а вірна служниця – Дуся, яка за свої мізерні заощадження поховала свою господиню, Варвару Ніколівну. За спогада-

ми старих киян, певний час на могилі стояв залізний хрест із написом «Ханенкам від Дуняші». Під мурами давньої Михайлівської церкви Видубицького монастиря шляхетне подружжя Богдана і Варвари Ханенків знайшло свій вічний спочинок.

Минуло криваве ХХ століття з його катаклізмами, революційними потрясіннями, світовими війнами, тоталітарними режимами, мільйонами жертв, а СПРАВА, народжена щиро кохаючими серцями «Богом даним» і «Захисниці» стала Вічним нагадуванням нащадкам, про ВІЧНІСТЬ КОХАННЯ ТА НАРОДЖЕНИМ НИМ СВІТЛА ПРЕКРАСНОГО.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Березовський, В.** Історичні постаті Богдан та Варвара Ханенки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/hayvoron/-3>. – Мова: українська.
2. **Богдан та Варвара Ханенки** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.com.ua/encyclopedia/viznachn-storichn-osobistost/bogdan-ta-varvara-khanenki/>. – Мова : українська.
3. **Гриценко, М.** **Варвара Ханенко** [Текст] : жінка з великої літери / М. Гриценко // Історія України. – 2010. – № 19. – С. 21-24.
4. **Крутенко, Н.** **Фундатори** [Текст] : [До 150-річчя з дня народження Богдана Івановича Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею] / Н. Крутенко // Пам'ятки України. – 1998. – № 2. – С. 9-10.
5. **Богдан Іванович Ханенко** (1849 – 1917 рр.) / В. Половець // Сіверянський літопис. – 2009. – № 2-3. – С. 228-234.
6. **Склярєнко, В.** **Безцінний дар Києву** [Текст]: [життя і діяльність подружжя Ханенків] / В. Склярєнко // Історія для допитливих. – 2013. – № 3. – С. 34-39.
7. **Солонська, Н.** **У їхнім серці жила Україна, або чому подружжя Ханенків не мало заслуг перед «пролетарською культурою»** [Текст] / Н. Солонська // Голос України. – 1992. – 1 трав. – С. 12.